

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 58 (1944)

Nachruf: Balser Puorger : 1864-1943
Autor: Luzzi, Jachen

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 30.06.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Balser Puorger

1864—1943

Hast lavurà ed operà,
sün buna via chaminand,
infin cha est al lö rivà,
ingio cha mincha cumbattant,
retrat da tuot trivasch,
repos' in pasch.

«Mia vita ais statta ün cuntin cumbat», ha prof. Puorger scrit be avant pacs ans. Quaist cumbat ais a fin ed el posa uossa sül plan Tschanüff sur Ramosch, seis cumün patern. Amand la vardà e cultivand il bön ed il bel ais el stat activ fin l'ultim. El ais mort als 25 da settember dal 1943 a Kilchberg sper Turich, ingio ch'el as rechattaiva in cura davo superà üna greiva operaziun. Nus il quintain pro'ls buns e valents Engiadinais chi han operà intensivmaing pel mantegnimaint e la cultivaziun da la lingua rumantscha e chi sun partits da nus l'an 1943.

Balser Puorger eira nat als 20 lügl dal 1864 a Seraplana. Eir seis bap avaiva nom Balser e sia mamma eira duonna Neisa, nada Minar, da Ramosch. Fingia da mattet stuvet el cumanzar a lavurar e güdar in chasa e sül fuond. Sia nona, a la quala el eira fich affecziunà, il pigliaiva cun ella a far laina e föglia. Ün pa plü grand stuvaiva el ir avant bos cun fürgiar ed arar, stublar ils champs cur chi's tschuncaiva il gran ed oter. Qua ha el imprais a cugnuoscher la vita dal paur engiadinais, seis far e demanar ed ais entrà in intim contact culla natüra. El ha descrit plü tard il temp da sia infanzia in *Barba Lurench* ed oters da seis raquints.

Davo fini la scoula primara a Ramosch ha el frequentà la reala a Sent e get lura a Carrara pro seis bap, chi avaiva là üna droga-

ria. Il manster nun al plaschaiva mal, però seis bap il laschet frequentar là ün temp la scoula per ch'el possa entrar i'l seminar a Cuoir. El sortit dal 1885 sco magister e tgnèt il prüm ün inviern scoula a Vnà, surpigliand in seguit la scoula superiura a Mesocco. El savet as familiarisar aint bain culla populaziun da la Mesolcina ed ais restà attachà durant tuot sia vita a quaista vallada dal Grischun talian. Amò ils ultims ans turnaiva el suvent là in vacanzas e ha bler cussglià e güdà a diversas famiglias pro'l metter lur infants a scoula a Cuoir o cumpagnand amalats da qua e da là in ospidals. Da Mesocco get Puorger davo 4 o 5 ans a Bergamo sco magister da la scoula privata svizzra dal senator Engel, cuntschaint fabricant bergiagliot. Frequentand cuors universitaris a Turich ed in Italia ha el fat l'examen da magister secundar e dal 1896, cha cuss. naz. Vital eira schef dal Departamaint d'educaziun, gnet el tschernü magister a la Scoula chantunala a Cuoir.

Qua ha prof. Puorger instrui ed educà la giuventüna grischuna cun granda premura e concienziusità passa 40 ans. El cumpartiva instrucziun specialmaing als scholars dal Grischun italian, ma eira adüna pront da surtour eir otras lecziuns, sco istorgia, istorgia naturala, frances ed oters rams. El eira ün sever magister e per scholars main premurus nun eiran las uras da Puorger tant agreablas. Ma el vulaiava il bain dals scholars e bliers chi han giodü sia instrucziun al sun recugnuschaints per que ch'el als ha preparats pel cumbat illa vita. El as preparaiva sün tuot sias lecziuns ed ha tscherchà da s'instruir inavant tras lectüra e sün viadis in oters pajais. Pustüt las bellezzas da l'Italia, ch'el admiraiva tant, ha el visità repetidamaing e fat lapro da tuotta sorts experienzas. Viagiand in Sicilia al gnet involà a Palermo davant ils peis, intant ch'el staiva a stübgjar il plan da la cità, la valisch, e sül Aetna ha mancà pac ch'el lassess la vita pro ün'erupziun dal vulcan. Eir la Frantscha ha el vuglù imprendar a cugnuescher, l'Austria e la Germania e fin sü ad Uppsala, bod saimper sulet, fand grandas strapatschadas ch'el stuvaiva suvent squintar davo seis retuorn.

Sco vair Engiadinais, nat e trat sü in terra rumantscha, ha prof. Puorger sustgnü da principi innan tuot ils sforzs per salvar nossa lingua materna e la cultura dal pövel rumantsch. El ha operà per l'Uniun dals Grischs ed a la Società retorumantscha ha el prestà bliers buns servezzans durant 20 ans sco actuar e fin a sia mort sco

commember da la suprastanza, contribuind differentas lavurs a las Annalas. El ha publichà plü bod in quaist organ üna lavur davart *Il cudesch cotschen da Ramosch opür il svilup da la libertà in Engiadina bassa, An. XI, e giurisdicziun nella Val Müstair, collas Ledschias matrimonialas e la ledschia civila, An. XXIII. Davo ha el tradüt raquints da Rosegger ed oters scripturs tudais-chs, ch'el publichet aint illa Dumengia saira, fin ch'el s'ha miss a scriver in requints populars roba originala, ch'el ha laschà cumparair aint il Dun da Nadal e'ls oters organs ladins. Pustüt i'l Dun da Nadal, dal qual prof. Puorger ha pisserà cun plaschair e premura 16 ans la redacziun, ha el publichà üna quantità da buns raquints pels infants. Aint ils prüms numers as chattan p. ex.: *La chapütscha della bainvuglientscha e La radunanza generala da chamuotschs süil Piz Murtèr*. Aint il Dun da Nadal dal 1918 chattain nus da legger il raquint *L'agné taclà*. El descriva là fich bain co ch'el ha passantà ün di da prümvaira giò l'ischla dasper l'En perchürand las chavras e la bescha. Cun as divertir a trar plattas sur l'aua via ha el tuot invlidà la muaglia. Là chavra granda vain al clamar, sbecland e trand davo-vart per la tas-cha da la marenda. El va in tschercha da la muaglia, la chatta pac dalöntschi e la rabla insembel, ma i manca la nuorsa da la s-chella:*

«I'm gnit subit adimaint la bastunada, ch'eu l'avaiva datta, cur ch'eu avaiva incuntrà il magister, e penset: ,be chi nu sia success alch mal!' Eu rablet bescha e chavras fin chi cumanzaiva il pas-ch e las laschet là. Alura get eu da la bos-cha oura, clamand mincha tant ,guta, gutà', e stand alur' a sentir, scha la nuorsa rispondess. Pür ourasom l'ischla la sentit eu a sbeclar. Eu get in quella direcziun e chattet la nuorsa güst sper la val chi scuorra là aint il En. E sper ella avaiv'la ün agnein, chi paraiva plü mort co viv. La nuorsa giaiva continuamaing intuorn l'agnè e sbeclaiva be d'as dar via. Ella vulaiva in mincha cas cun seis sbeclar indüer l'agnein a star sü ed ir davo ella, o ch'ella clamaiva agüd per güdar a quel poverin a star sü. Eu currit là e'l güdet sü: ei eira amo viv. Eu'l mettet suot la nuorsa a tetar, ma el nun eira bun da tour in bocca il tetel. Alura cumanzet eu a'l moldscher il lat aint per bocca. Poverin, que al det vita, davo ün pa el commanzet sves a tetar. Pür alura il pudet eu observar ün pa meglder: el eira scriblà be sco'n tiger. Ün agnè usché bel nun avaiva amo mai vis. ,Be ch'el vegna inavant.'»

Que m'avess dischplaschü fich, sch'el nun füss gnü inavant. Tant plü, ch'eu pensaiva, cha forse eira eu la cuolpa, sch'el muriva. I'm gnit darcheu adimaint la bastunada, ch'eu avet dat a la nuorsa. — Davo cha l'agné avaiva tetà ün pa, e ch'el nu volaiva plü, il pigliet eu sün bratsch e get dad ischl' aint e la nuorsa gnit davo sco'n chan. Ingio chi comainza la prada, chattet eu las chavras e la bescha, bod tuottas a giaschair, alchünas as vezzaiva chi dormivan. Eu get ün pa d'üna vart, ingio chi eira ün mottet, mettet gio l'agné e pigliet oura la marena. Eu volet dar a la nuorsa pan e perfin chaschöl, ma quella non volet tour inguotta. Ella continuaiva a sbeclar, ed eu nu savaiva che far per la quietar. Davo ün pa gnit nan eir la chavra gronda. Ella guardet ün pa la nuorsa e l'agné, davo gnit ella nan pro mai e struschet cun sia rain per mia rain via e nan e det ün per sbecals, sco per m'ingraziar, ch'eu eira it in succuors della nuorsa e seis agnéin. In ogni cas non m'avaivla vis la daman a dar quella trida bastunada, uschigliö nu füss ella statta uschè cuntainta cun mai.»

In *Barba Lurench* (Dun da Nadal 1924 e 25) quinta Puorger, our d'ün manuscrit ch'el ha chattà sün palantschin, da la vita d'ün giuven chi s'avaiva laschè ingaschar sco sudà ill' armada franzesa. El relatescha là da sia aigna infanzia sco schi as trattess da quella da Barba Lurench e nus legiain sur da sia nona:

«Fintant chi vivet mia nona stovet eu quasi saimper ir cun ella a far laina o far föglia. Ell' eira fich buna, faiva tuot la lavur sves: eu nun avaiva da far oter co portar pro las monas d'föglia o la laina, davo man ch'ella faiva. Ed uossa am vaina avant, sco scha ell' avess tut a mai cun ella, be per ch'eu nun restess dischoccupà, perche quai ais ün grand dan pels infants. Sch'els nun han üna lavur fissa, schi imprendan e fan els be dal mal. Ma quella vouta pür massa nun eira usché inavant da pensar il dret. La nona da noss vaschins eira orba e staiva tuot il lung di sezzüda gio sül banc avant porta. E da las voutas, cur ch'eu eira da noscha vöglija, pensaiva: 'Scha eir mia nona füss orba, ch'eu nun vess saimper dad ir cun ella a far laina e föglia.' Eu'm varguogn amo uossa, d'avair gnü simils trists impissamaints.

Ed ella am vulaiva ün grand bain. Sch'eu nun l'ubbidiva, e quai succedaiva suvent, nun dschaiv'la mai oura cun meis genituors per ch'eu nu survgniss bottas. Schi eira alch da mangiar plü bun,

schì pigliaiv'la eir ella sa part, ma ella nu la mangiaiva, ma la tgnava sü e la daiva davo a mai.

Chara, buna nona! eu am regord, sco sch'i füss stat her, dal di da sia mort. Eu avaiva alura nov ans. Ell' eira fingià dad ün temp nan amalada e mia mamma l'avaiva fat aint il let in stüva. Ün di da favrer, pac davo giantar, ch'eu eira our' in tablà a pelar fain, vain mia mamma sün porta d'era e'm disch tuot scuffondand: 'Ve aint, Lurench, cha nona at voul dir adieu.' Cur ch'eu entret in stüva eir'la in sez sün seis let e stendaiva la bratscha invers mai. Eu m'avizinet, ell' am bütschet e dschet cridand: 'Char Lurench, siast ün brav!' Alura crodet ella inavo in rain e nun stet sü plü. Ell' eira morta.»

Üna da las megltras lavurs da Puorger ais il requint *Mia vacha cotschna* (Dun da Nadal 1915): Avand pers lur vacha granda, get sia mamma ün di cun el oura Danuder a comprar üna otra:

«Nus arrivettan a Danuder intuorn mezdi, güst cha la glied gniv' our d'baselgia. Que eira al stret da l'utuon ed ün tgnava il bestiam gross in stalla, be la bescha e las chavras giaivan amo oura. Dumandand qua e là pro glied, cha mia mamma cognoscheva, gnittan nus a savair, cha Luis Moritz avaiva üna vacha vöda da vender. Nus gettan pro quel, ed el ans condüet subit in sa stalla a far vair sa vacha. Que eira üna vachetta da paca parüta, da pail cotschen, lung e barbatschü, las cornas eiran nairas e la rain eira plüttost bassa, ma ella avaiva ün fich bel över, tais, sco sch'ella nu füss statta mulsa la daman; que nu podaiv'esser, perche quella glied nun avaiva pudü savair, cha nus gnivan quel di a comprar vachas. Ils tettels eiran lams sco quels d'üna chavra. Que plaschet a mia mamma e siand cha'l pretsch eira our d'vart bass, set o ot marengs, gnit ella subit perüna, e nus manettan amo quella saira la vacha a chasa nossa.

Sül prüm, cha nus entrettan in stalla e cha Luis Moritz ans mosset la vacha, quella nun am plaschett dafatta bricha. Eu avess gnü gugent, cha mia mamma avess cumprà üna vacha granda, sco quella cha nus avavan pers, chi füss üna da las prümas nel pagnar, sco chi eira statta l'otra: quella eira statta divers ans la segunda ed ün an perfin la prüma, la zendra, ed eu avaiva gnü quel an inter üna fich granda superbia. Questa, as vezzaiva, nun eira güsta

ferma. Ma cur cha mia mamma provet a la moldscher, la vacha guardet inavo a vair, chi ch'i füss, probabelmaing s'eir' la inacorta, ch'i eira ün man eister, am paret que, chella avess ün ögliada uschè buna, cheu avet subit granda simpatia per ella, ed eu avet plaschair, cha mia mamma la cumpret.

La saira, cur nus la mettettan sül pantun sper tschella, cha nus avaivan nommnà fin quella vouta la vacha pitschna, faiv'la üna povra figüra. Ella nun eira nemain uschè granda sco la muoja, cha nus avaivan. Ed il di davo, ch'eu la manet al bügl a bavrar, quantas risadas ch'i fettan meis compagns: 'la nun ais sgür bricha usché granda sco'l vadé da barb' Andrea!' e l'oter: 'o guardai, la mamma da Balser ha cumprà oura Danuder ün vadé, chi dà fingià lat!' E que ch'i am faiva il plü fel, ell' eira usché temücha, cha 'la mütschaiva da minch' armaint, perfin dals vadès. E davant scoula eira quella daman l'idea generala, cha nus avessan fat melder da laschar ün simil armaint oura Danuder. Sep grand avet perfin il curaschi da dir, ch'i's stuvesse proibir da tgnair simlas vachas. Per lung temp stuvet eu soffrir üna terribla critica. Que nu güdaiva inguotta, ch'eu dschaiva, ch'ella dess üna sadella plaina d'lat al past; els dschaivan, cha que nun eira pussibel, cha tuot la vacha insembel cun sia cua lunga e sias cornas nairas eiran pac da plü co üna sadella plaina. Ma plü cha meis compagns critichaivan mia vacha cotschna, e plü cha mi' amur per quella creschaiva. Que eira üna bestia stupenda, fich chöntscha, e saimper pulita. E che bun moldscher. Üna saira, cha mia mamma eira tard amo da gnir, get eu svess sot e la moldschet sainza far granda fadia, ed ella non as movet durante tuot il temp.»

Quaistas pacas provas bastaran per mussar il bun dun d'observaziun da nos scriptur ladin, sia buna memoria e sia affecziun per umans e bes-chas.

Aint il Dun da Nadal dal 1913 regalet Puorger als infants ladins *l'istorgia da Heracles* cun illustraziuns. Dals blers raquints e las istorgettas chi as chattan da Puorger in quaista publicaziun pels infaunts nomnain qua amo *Virginia* e la parabla dal *Nanin da Suren*, chi vulava dvantar ün gigant.

Ils prüms raquints cha Puorger ha publichà aint illas Annalas sun: *Trais novellas*: Il chamuotsch da las Urezzas, Ün Nadal in Engiadina, Ün Nadal a Bergamo, An. XXV, e Sacrifizis, Annalas

XXVII. Da la vita e las relaziuns in Engiadina bassa illa seguonda mità dal secul passà trattan eir seis raquints: *Ils Baltramieus*, *Antigone in Engiadina*, *La glièud da Schilana*, *Üna famiglia engiadinaisa*. Eir schi as sto dir cha tuot nun al sarà reuschi dal punct da vista artistic, chi manca qualvoutas vi da la construcziun e la motivaziun, mantgnaran quaists raquints adüna lur valur sco retrats da la vita, üsanzas e costüms da nos pövel nel temp passà.

Üna fich buna lavur sur da *Simon Caratsch e seis temp* (referat) ha prof. Puorger publichà aint illas Annalas XXVI. Medem-mamaing ha el scrit eir davart il grand poet provençal *Federi Mistral* e si' ouvra in Annalas XVIII e sur da *Cervantes e'l Don Quijote da la Mancha*, An. XLII. Sco provas da sincera amicizia sun da nomnar las biografias ch'el ha scrit da seis amis *Conrector Conradin Planta* in Annalas XLI e cuss. guv. dr. *Rudolf Ganzoni* in Annalas LIV. Blers raquints ed oters artichels ha lura Puorger publichà illas gazettas ladinhas ed i'l Chalender ladin. El ais stat adüna fich activ e productiv. Amo l'ultim temp da sia vita ch'el eira amalà ha el fat bleras bunas versiuns dad istorgettas e parabras per infants chi sun amo da publicar. La Società retoromantscha gnarà a far in ün'ediziun speciala üna tscherna da que cha prof. Puorger ha gnü publichà e da que chi ais restà inedit.

Uschè ha prof. Puorger prestà sco educatur e scriptur ladin cun energia da fier üna gronda lavur in sia vita. El eira ün hom simpel, modest e da bun cour, bun e fidà ami, da character integer. Franc e dret sü ais el passà tras quaista vita, cussgliand e güdand ingio ch'el savaiva e pudaiva, pustüt pisserus per la sort da seis fradgliunzs e paraints. Tras sia operusità per nossa lingua materna s'ha prof. Puorger sgürà recugnuschentscha eir da las generaziuns chi seguan.

J. L.